

ՉԱՆԱՉԱՆ ԳԻՏԵԼԻՓ

Խնդիր Սոսիալական Զրահացիք — Մօտերս իմացուեցաւ որ քաղաքագիտութեան ամենօգտակար գործերն ալ կրնան եղեր տարածայնութեանց՝ և ինչուան պատեւրազմի առիթ ու գրգիռ ըլլալ տէրութեանց մէջ։ Վասն զի խնդիր ծագելով Սոսիալիք ջրանցիք վաճառականական նաւուց ներկայ սակարկութեան վրայ, շատ օրեր 'ի կարի բռնեց վաճառականական աշխարհը, և յուզեց քաղաքագիտականը։

Ինչ և իյնէ, վտանգը հեռացաւ։ Բայց խնդիրը չի լուծուեցաւ, այլ ընդհատեցաւ միայն առ ժամանակ։ Եւ որովհետեւ ներկայ աւուրց գործ է, և սակաւք թերեւ գիտեն ստոյգ պատճառը, անոր համար կարեւոր կը համարինք պարզել զայդ։

Երբ եղիպտական վարչութիւնը շնորհեց Փերդինանդոս Լըսէս կոմսին՝ հաւանութեամբ Բ. Դրան՝ իր ծախիք ջրանցք բանալու միացնելով Միջերկրական Կարմիր ծովուն հետ, և զայն այս ինչ սահմանաւ ժամանակաւ գործածելու իրաւունք, որոշեց միանգամայն սակարկութիւնը, զոր Լըսէս, կամ իրմէ ներկայացեալ ընկերութիւնն իրաւամբ պիտի պահանջէր նոյն ջրանցքէն անցնող վաճառականական նաւերէն։ Յամին 1869 հանդիսի հռչակուելով ձեռնարկութեան աւարտումը, ծանոյց ընկերութիւնն որ առ ժամանակ 10 լիրա առ մի տակաւաչափ սակարկութիւնը՝ հաշուի ըստ կանոնաց վերամարծ մասի նաւուն արտաբոյ ջրոյն։ Ծանոյց միանգամայն որ երբ գործերը կարգի մտնան, կը յարմարենէ իւրաքանչիւր տէրութեանց հետ նաւաչափութեան և սակարկութեան միջոց մը։

Բայց ժամանակ անցնելէն ետքը, տեսնելով որ չափաստագրութիւնն ամենեւին չէր համապատասխանէր իր ակնկալութեանը, և անկարելի կ'ըլլար վճարել բաժանորդութեանց չափը, որոշեց որ 10 լիրա սակն իւրով անկարող տակաւաչափից վրայ հատուցուի, որով գրեթէ կրկնապատիւն պիտի չափէին։ Արդեօք իրաւունք ունէր ընկերութիւնն այս փոփոխութիւնն ընելու։ Թուի թէ ունէր։ Վասն զի նախկին շնորհման մէջ զանազանութիւն մը գործ չէր տակաւաչափից մէջ, ուստի շնորհողին կ'իյնար ընտրութիւնը։ Բայց վաճառականական ընկերութիւնը միտք չի դնելով այս իրաւանց, մանաւանդ զաղղիական Մէսաժըրի մարի-

դիմ անուն ընկերութիւնը, յատեան կոչեց ջրանցիք ընկերութիւնը, որ ազատագէմ երեւեցաւ, աշխտանցեց ինք զինքը, և յաղթեց ամենայն դատախազութեանց։

Բայց միւս ընկերութիւնը, որ դատաւտանին յաջող ելիցը կը սպասէին, տեսնելով անյաջողութիւնն, ամենքն ալ բողոքեցին իրենց տէրութեանը, որոնք համաձայն Բ. Դրան հետ, նուիրակներ խաւրեցին 'ի Պոլիս, որպէս զի քննեն այդ դատը և որոշ սակարկութիւն մը հաստատեն։ Բայց ժողովն Սոսիալիք ջրանցիք ընկերութեան հակառակ որոշում մ'ըրաւ, զոր և ոչ իսկ հրաւիրեր էին 'ի ժողով։ Ուստի և սա մեթոց հպատակել եղած որոշմանը, սպառնալով որ ապրիլի 28ին յորում պիտի սկսէր գործել նոր որոշումը, պիտի մարել լապտերներն ու արծակէ նաւուղիքը, փակելով ջրանցքը։ Այս սպառնալիքը խռովեց վաճառականական աշխարհը, որուն առջին մեծապէս դիւրացած էր երթեկէն ընդ Հնդկաստան և ընդ Եւրոպէ։ Խռովեց նոյնպէս քաղաքագիտականը։ Անգղիոյ խորհրդարանը քննութեան առաւ այդ խնդիրը, և Օգոստոսիս Սուլդանն հրաւիրեց Եգիպտոսի փոխարքայն որ կատարել տայ Լըսէսի ժողովոյն որոշումները։

Փոխարքայն յետ մէկ քանի անօգուտ բանաձեւացութեանց ընդ Լըսէսի, զինուորաբար գրաւել տուաւ ջրանցքը, որով արգիլեց ընկերութեան սպառնալիքաց գործադրութիւնը։ Այն ատեն ընկերութիւնը պարտաւորեցաւ խոնարհիլ յանձն առնելով ո՛ր և է խիստ օրէնք, բողոքելով։

Արդեօք օգուտ պիտի ունենայ իր այս բողոքը։ Թէ որ արգարութեամբ ուզէ նաեւ մտածել, ընկերութիւնը ամենայն մասամբ իրաւունք ունի։ Խորհուրդ ըրին ջրանցքին վրայ բողոք տէրութիւնը որպէս թէ միջնազգային խնդիր ըլլար, առանց ամենեւին յիշելու որ առանձնական ընկերութեան գործ է առանձնականաց գրաւում վճարեալ։ Եւ նաւորդաց նպաստելու համար՝ որ իրենք իսկ առանձնական են, պիտի տուէ ընկերութիւնը։ Տարակոյս չունինք որ խնդիրն այսպէս չի մնար։ Լըսէսի անհրկուն հաստատամտութիւնն ամենուն յայտնի է, որ դիւրաւ տեղի չի տար այդպիսի կարեւոր խնդրոց մէջ։

Վերանորոգութիւն Սահմանադրութեան Զուգնորաց: — Ապրիլի 19ին Զուգնորիոյ ժողովուրդը խմբեցաւ իր ընդհանուր խորհրդարանաց մէջ, և Աստածողովք իւրաքանչիւր մարդից հրաւիրեցան տալու իրենց հաստատական կամ մերժողական բուէն դաշնաւորական Սահմանադրութեան եղանակաւորման խնդրոյն նկատմամբ, առաջարկեալ ի դաշնաւորական ժողովոյ, որուն վրայ արդէն խօսեր ու հաւաններ էր Ազգային ժողովը: Եղաւ քուէարկութիւնը, և հաւանութեամբ մեծամասնութեան ու առաւելութեամբ քուէից՝ ընդունելի եղաւ առաջարկութիւնը:

Զուգնորիա նոր Սահմանադրութիւն ունեցաւ, որուն եթէ ուզենանք սահման տալ, կրնանք բաւական ճշգրտեամբ ըսել՝ որ փորձի տէրութեանց դաշնակցութիւն մը՝ փոխեցաւ ի մի տէրութիւն դաշնաւորական: Եղան փորձն ասկէց երկու տարի առաջ ուրիշ անգամ մ'ալ փորձեր և ժողովրդեան հակառակ քուէին խափանուեր էր: Բայց դաշնաւորական ժողովն ամենեւին չվճատելով, երբ ժողովուրդն յետ երկար և բուռն հասարակաց հակաճառութեանց մերժեց նոր Սահմանադրութիւնը, յարմար առիթ համարեցաւ առաջարկել անոր դաշնաւորական նոր Աւագածողով մը կազմել: Որուն ներկայացնելով իր առաջարկութիւնն՝ յաջողեցաւ:

Ինչպէս յայտնի է, վերանորոգութիւնը գլխաւորապէս յայտնի կ'ալանայ. Կենդրոնացնել ըստ կարի քաղաքական ու տնտեսական գործերը, ընդարձակել դաշնաւորական կառավարութեան իշխանութիւնը, և հետեւաբար նուազել տեղական ինքնօրինութիւնը, հետեւելով ժամանակին հեղեղին, որ կը ջանայ ըստ կարելոյն կենդրոնացնել զժողովուրդոս և գլխաւորութիւնս:

Ըստ 1815 տարւոյն եւրոպական համադրային ընդհանուր պայմանադրութեան, Զուգնորիոյ Դաշնակցութիւնն ուրիշ բան չէր, բայց եթէ նիզակակցութիւն մը փորձի տէրութեանց, նպատակաւ հասարակաց պաշտպանութեան, ուրիշ կողմանէ բողոքողին անկախ մնալով իրարմէ: Անոր համար վաճառք և ուղեւորք ամեն սահմանազխիւր կը քննուէին, ըստ օրինաց իւրաքանչիւր մարդից: Բայց քանի մը տարիէն գաշնաւորական Սահմանադրութեան վերանորոգութիւնը ընդարձակեց ծայրագոյն կառավարութեան իշխանութիւնը, իրեն տալով մաքսից, թղթաբերութեանց և երկաթուղեաց օրինադրութիւնքն և երկրին պաշտպանութեան գործը, Թողլով մարդից

միայն քաղաքական օրինադրութեանց իրաւունքը:

Բայց նոյն իսկ ասիկա ընդունելի չեղաւ. վասն զի իւրաքանչիւր մարդից աւելի կամ նուազ յառաջադիմութեան և կրօնական խտրութեանց պատճառաւ, քաղաքական օրինադրութիւնը մեծապէս կը տարբերէին ի միոյ մարդէ ի միւսն. տեղ մը թոյլ տրուած էր կրօնական ազատութիւնն և ուրիշ տեղ արգիւրուած. հօս քաղաքական ամուսնութեանց ազատութիւն կար և ուրիշ կողմ արգելներ կը դրուէր նոյն իսկ կրօնականին. կը տարբերէին նոյնպէս անտառաց, ճանապարհաց և որսորդութեան օրէնքները. ուստի իւրաքանչիւր որ կրնայ գուշակել թէ ամեն վայրկեան ինչպիսի դժուարութիւնք ու շփոթութիւնք կը ծնանէին այսպիսի խառնակ օրէնսդրութեանց պատճառաւ:

Եւ անց նոր Սահմանադրութիւնն այս ամեն բանները կարգի դրաւ: Դաշնաւորական իշխանութեան տուաւ ոչ միայն տնտեսականին այն մասերն որ արդէն իրենն էին, այլ և ուրիշ մասեր ալ, ինչպէս զօրաժողով ընելն և անոնց հրահանգութեան հոգը, ու և է տեսնալ հասարակաց շինութիւնքը, որսորդութիւնն, և այլն: Հաստատեց միակ ծայրագոյն դաշնաւորական Ատեն, դաշնաւորական Համալսարան, և միաձև կարգի մէջ դրաւ ամուսնութեանց դաշինքը, որով զգալի կերպով նուազեց մարդից իշխանութիւնը:

Բայց ժամանակը պիտի ցուցնէ թէ արդեօք այս Սահմանադրութիւնն օգտակար թէ վնասակար պիտի ըլլայ Զուգնորիոյ:

Գերեվաձառութիւն յԱփրիկէ: — Զանդիպաւ ընէ եւրոպական օրագրի գրուած նամակ մը յետագայ կարեւոր տեղեկութիւնները կու տայ Ափրիկէի արեւելեան ափանց գերեվաճառութեան վրայ:

Հասան հօս, կ'ըսէ նամակագիրը, 110 գերիք, որոնք արդէն վաճառուած էին և կը վերաբերէին Բենալացի Արաբացւոց: Կրբաւ անգղիացի նաւ մ'ամսնցմէ 38 կրբի ձեռք բերել, սակայն մնացածները շարունակեցին ճամբանին գէպ ի Հիւսիս, որոց մէջ կային 23 օրիորդք, զորս գներ էր արաբացի վաճառական մ'ուրիշ տեղ տանելու ու վաճառուելու համար: Թէ պէտ օտարալուր և անտեղի թուի լսողաց, բայց շատ հաւանական է որ անգղիական նաւը ձեռք բերած գերիները դարձուցած ըլլայ իրենց տիրոջ ի Բենպա, վասն զի կը լսենք որ այն գերիները միայն կրնան

աղատուիլ, ըստ յայտարարութեան արտա-
քին գործոց պաշտօնէին Անգղիոյ, որ դեռ
ստացուածք եղած չեն տեղաբնակ Արաբա-
ցւոց: Բայց որովհետեւ Արաբացւոց ոչ
հանճար կը պակասի և ոչ յաջողամտու-
թիւն, ուստի հաղիւ թէ կը լսեն այդ յայտ-
արարութիւնը, բոլոր վաճառականք մէ-
կէն ցամաք կ'ըլլան, և կը գնեն շատ մը գե-
րիններ, ինչպէս են առաջիկայ գերիքը, և
կը տանին 'ի կղզիս՝ սպասելով յարմար առ-
թին տեղափոխելու գանոնք դէպ 'ի Հիւ-
սիս: Բայց զարմանալին այն է որ տեղւոյն
Սուլդանն ամենեւին չի հաւանիր անգղիա-
կան պաշտօնէին յայտարարութեանը, այլ
մանաւանդ հաղիւ թէ կ'իմանալոյ՝ զայն՝ կը
ծանուցանէ որ նախատիպ պայմանագիրն
յարաբար լիցու չի կրնար այդպիսի
մեկնութիւն վերցնել: Բայց ասով ալ գոհ
չըլլալով, կը յայտնէ անգղիական տէրու-
թեան, որ ըստ իր կարծեաց, իբրեւ մաս-
նակից պայմանագրութեան, ապօրինաոր
է տեղափոխել գերիններ ծովուն վրայէն,
առանց իրեն կամացը:

Սուլդանին արգարախոհ մտածութիւնը
չենք կրնար ըստ արժանւոյն գովել, վասն
զի պայմանագրութեանց այդպիսի հաւա-
տարիմ պահպանութիւն մը հաղիւ երբէք
կը տեսնուի Արաբացւոց մէջ. մանաւանդ
որ բռնած ընթացքը կրնար տհաճութեան
պատճառ ըլլալ հպատակացը, և վտանգա-
ւոր իր կենացը:

Վերջերս անգղիացի սպայ մը Ռուֆիճի
գետը կ'երթայ քննելու անգղիացի հպա-
տակները կամ անգղիական պաշտպանու-
թեան տակ եղող ժողովուրդները, տեսնե-
լու թէ արդեօք գերեզմանութիւն կ'ը-
նեն, և կամ գերի կը պահէն քովերին:
Կը պատմէ նոյն ինքն թէ 1000 գերի ազա-
տած ըլլալ Հնդկաց ձեռքէն և տեսած որ
գերինները մեծաւ քաղմութեամբ կը տեղա-
փոխէին դէպ 'ի Հիւսիս: Մէկ ամսուան
մէջ պատահեցայ, կ'ըսէ, և՛ հազար գե-
րեաց, և կային ճամբուն վրայ շատ մը կա-
յանք, որպէս զի կարենան հանգիստ տալ
տեղափոխելիք գերեաց:

Շատ խցճալի ու ցաւալի է այս կողմի
աշխարհաց պիճակը գերեզմանաւորութեան
այդ քարբարոս սովորութեամբ: Բայց ջան-
գիպար եղող բոլոր Եւրոպացիք կը հաս-
տատեն թէ ոչինչ բանով կարելի է ջնն-
ջել այդ վայրենութեան մնացորդ սովո-
րութիւնը, մանաւանդ որ Սուլդանն իսկ
համաձայն է ջնջել զայն իր սահմաններէն:
Մարդկութիւնը և ժամանակիս քաղաքա-
կրթութիւնը՝ կը բողոքէ ու կը պահանջէ
որ եւրոպական ազիւնք աչք մը դարձնեն

աշխարհիս նախատիւք բերող այդ խցճալի
տեսարանին, և ձեռք ձեռքի տալով դար-
ման ընեն, մանաւանդ զի կը տեսնուի
որ Անգղիա առանձինն կարող չէ այդ գոր-
ծոյն, որ արդէն բազմաքան ձեռնտուութեան
և օգնութեան կը կարօտի. որուն արդիւնքը
տեսնուած է ուրիշ կողմեր, ուր գերեզմա-
նաւորութիւնն հաստատւիմ կը թուէր՝ 'ի հի-
մանց անհետացաւ:

Ֆիճի կղզիք. — Կը լսենք որ Ֆիճի կղզ-
գեաց թագաւորը յայտնապէս հրաժարեր է
իր իշխանութենէն, Անգղիոյ շնորհելով իր
ամեն իրաւունքը, և թէ նոյն կղզեաց անգ-
ղիական հիւպատոս Պ. Լէյարտ (Lajard),
ընդունեն է այդ շնորհումը, հաւանու-
թեամբ իր Տէրութեան:

Ֆիճի կղզիք, որոց ժողովուրդը կաղմեալ
է գրեթէ 'ի 140,000 բնակաց և 'ի 2000 սպի-
տակաց, կը գրաւեն իսլաւականին ամե-
նէն ընտրի դիրքը, և Անգղիացիք նոյն ծո-
վուն մէջ իրենց նաւուց համար ասկէց լա-
ւաղոյն կայան չէին կրնար ունենալ, զի
միջնակէտ է ընդ մէջ Ամերիկոյ և Աւս-
տրալիոյ: Երկիրը ժամանակէ մը 'ի վեր
նշաւակ եղեր էր անիլիսանութեան, մաս-
նաւորապէս 2000 սպիտակաց պատճառաւ,
որ գաղթեալք 'ի զանազան կողմանց Եւրո-
պիոյ և Ամերիկոյ, կը վերաբերին ընդիւ-
թեան կասկածաւոր մասին: Ուստի թա-
գաւորը չկարենալով կառավարել իր Տէ-
րութիւնը, 1839ին սկսեալ ժողովուրդեան
զլխաւորաց հետ միացած, առաջարկեր էր
Անգղիոյ՝ յանձն առնուլ երկրին վարչութիւ-
նը. բայց նա մերժեր էր. վասն զի չգիտ-
նալով երկրին ներքին վիճակը, կը վախէր
որ չըլլայ թէ ծանր խռովութեանց պատ-
ճառ ըլլայ: Սակայն թագաւորը ամենեւին
չվճատելով մերժողական պատասխանէն,
զանազան անգամ կրկններ էր իր առաջար-
կութիւնն և միշտ ապարդիւն մնացեր:

Նոյն խնդիրը դարձեալ ներկայացաւ
անցեալ տարի անգղիական խորհրդարա-
նին, և յետ զանազան ընդդիմութեանց,
վերջապէս հաւանեցան որ Տէրութիւնը
երկու հմուտ անձինք զրկէ, որքնենն նոյն
խնդիրը անմիջապէս տեղւոյն վրայ: Այս
երկու անձանց մէկն Պ. Լայարտ հիւպատոս
եղաւ, որ յանուն Անգղիոյ քննեց և ընդ-
ունեցաւ երկրին իշխանութիւնը. պահելով
անգղիական տէրութեան դաշինքը վաւե-
րացնելու կամ մերժելու իրաւունքը: